

KS. BOGUSŁAW JAWORSKI

## STAN CHWAŁY (ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΟΞΟΛΟΓΙΑΣ) WEDŁUG ŚW. PAISJUSZA HAGIORYTY

THE STATE OF DOXOLOGY (ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΟΞΟΛΟΓΙΑΣ) ACCORDING TO  
ST PAISIOS THE HAGIORITE

**Abstract.** The aim of this article is to analyze the doxological teachings of St Paisios (the volume On Prayer), which direct the faithful towards a “state of glory,” serving as a response to secularization. Using the method of source text analysis, the following are sequentially discussed: Eastern doxology, the conditions for glorification, asceticism, and the phenomenon of the uncreated light. It is demonstrated that this state is a dynamic path requiring, among other things, a transformation of the mind, providing an opportunity for a sensory experience of God in earthly life.

**Keywords:** St Paisios the Hagiorite; hesychasm; Trinitarian doxology; state of glory; uncreated light

W ciągu ostatnich kilku stuleci wielki wpływ na życie duchowe prawosławnych wyznawców Chrystusa mieli Starcy<sup>1</sup>. Ich radykalizm ascetyczny i zażyłość z Bogiem, będące skutkiem codziennego życia Dobrą Nowiną w powiązaniu z nauczaniem, które opierało się na mądrości świętych Ojców Kościoła oraz duchowych mistrzów hezychastycznych, otwierały serca wiernych i skłaniały do przemiany życia<sup>2</sup>. Należy pamiętać, że po upadku Konstantynopola w 1453 roku Kościół prawosławny na

---

Ks. mgr lic. BOGUSŁAW JAWORSKI, Instytut Nauk Teologicznych, Sekcja Ekumenizmu, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: xnomas@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0009-4200-5102>.

<sup>1</sup> Por. Saint Paisios of Mount Athos, *Athonite Fathers and Athonite Matters* (Vasilika – Thessaloniki: Holy Hesychasterion „Evangelist John the Theologian”, 2016), 27–151.

<sup>2</sup> Por. John Meyendorff, *Święty Grzegorz Palamas i duchowość prawosławna*, tłum. Krzysztof Leśniewski, Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 2005), 17–120.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

terenach byłego Cesarstwa Bizantyjskiego był zniewolony przez Imperium Osmańskie<sup>3</sup>. W tej sytuacji kryzysu eklezjalnego święci Starcy nieśli nadzieję i wskazywały na to wszystko, co jest istotne w życiu chrześcijańskim.

Jednym z ostatnich wielkich Starców żyjących w XX wieku był Paisjusz Hagioryta (1924–1994), mnich ze świętej Góry Athos<sup>4</sup>. Urodził się w pobożnej rodzinie greckiej w Kapadocji, która w ramach wymiany ludności między Grecją a Turcją została przymuszona do opuszczenia swych rodzimych ziem. W młodości odkrył powołanie do życia mniszego. Od 1950 roku przebywał w monasterze Esfigmenou, następnie w monasterze Filotheou (1956–1958), potem zmagał się duchowo poza Athosem w Monasterze Narodzenia Przenajświętszej Bogarodzicy Stomiu w Komit-sy. Kolejne dwa lata (1962–1964) swego życia spędził w Monasterze św. Katarzyny na Synaju. Po powrocie na Athos osiedlił się w małej chatce św. Jana Chrzciiciela, którą zbudował w pobliżu Kelii Świętych Archaniołów, przynależącej do Monasteru Iwiron. Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych XX wieku był przewodnikiem duchowym mniszek z Monasteru św. Jana Teologa w Suroti k. Salonik. Tam też na miejscowym cmentarzu złożono jego ciało w pobliżu grobu św. Arseniusza z Kapadocji<sup>5</sup>. Patriarchat Konstantynopolitański kanonizował go 13 stycznia 2015 roku.

Starzec Paisjusz Hagioryta zasłynął pouczeniami duchowymi pt. *Słowa*, które zostały po jego śmierci spisane przez mniszki z Suroti, dla których był przewodnikiem duchowym. Tradycja przewodnictwa duchowego stanowi wielkie bogactwo monastycyzmu athonickiego<sup>6</sup>. Pouczenia duchowe św. Paisjusza, zakorzenione w tej tradycji<sup>7</sup>, były formułowane w sposób uwzględniający sposób myślenia ludzi, dla których był przewodnikiem w wierze. Kierował je

<sup>3</sup> Por. Steven Runciman, *Upadek Konstantynopola 1453*, tłum. A. Dębicki (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1994), passim.

<sup>4</sup> Por. Sydney Loch, *Athos: The Holy Mountain* (New York: Facsimile Publisher, 1959), passim; Thomas Merton, „Le Mont Athos, république de la prière”, *Contacts* 12 (1960): 92–110; Philip Sherrard, *Athos the Mountain of Silence* (London: Oxford University Press, 1960), passim; arch. Wasilij (Kriwoszejn), „Afon w duchownej żiznii prawosławnej Cerkwi”, *Bogosłowskiye Trudy* 36 (1996): 40–68.

<sup>5</sup> Por. Hieromonk Isaac, *Saint Paisios of Mount Athos* (światło), passim; Priestmonk Christodoulos, *Elder Paisios of the Holy Mountain* (Mount Athos: Holy Mountain, 1998), passim; Paisios of Mount Athos, *Elder Paisios the Signs of the Times* (Mount Athos: Holy Monastery of Mount Athos, 2012), passim.

<sup>6</sup> Por. Archimandrite Ephraim of St Andrew's Skete – Mount Athos, *Spiritual Fatherhood on the Holy Mountain*, w: *Spiritual Guidance on Mount Athos*, red. Graham Speake i Metropolitan Kallistos Ware (Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Wien: Peter Lang, 2015), 17–24.

<sup>7</sup> Włodzimierz Misijuk, *Przewodnictwo duchowe w monastycyzmie prawosławnym* (Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 2014), passim; Ireneusz Cieślak, *Starcy pustyni Optyńskiej* (Kraków: Tyniec, 2012), passim; Jean-Claude Larchet, *Terapia chorób duchowych: Wstęp*

zarówno do mnichów oraz mniszek, jak i do świeckich. Zebrane przez mniszki z Suroti pouczenia Starca zostały przetłumaczone na kilka języków, w tym również na polski<sup>8</sup>. W swym nauczaniu św. Paisjusz negatywnie oceniał niektóre przejawy życia społecznego oraz niektóre aspekty postępu cywilizacyjnego. Krytykował ateistyczną kulturę i obyczajowość oraz ganił łamanie zasad etyki chrześcijańskiej. Głosił potrzebę wyzwolenia się z egocentrycznych, materialistycznych i utylitarystycznych pragnień. Wskazywał na niebezpieczeństwa świeckiej edukacji powodującej laicyzację oraz laksyzm w sferze moralności. Nawoływał do podążania drogą rozwoju duchowego, polegającą na współdziałaniu z Bogiem w Trójcy przenaświętszych osób. Ten święty mnich dawał przykład łączenia ascetycznego etosu z dogmatyczną wrażliwością na wystawianie Pana, zgodnie z nauczaniem soborowym i świętych Ojców Kościoła. Nauczając, że życie chrześcijańskie ma być przede wszystkim oddawaniem czci jednemu Bogu w Trójcy przenaświętszych osób, przypominał nie tylko duchowieństwu, mnichom i mniszkom, ale również, a może nawet przede wszystkim, wiernym o tym, że celem ludzkiego życia jest osiągnięcie jedności ze swoim Stwórcą i Zbawicielem. Każdy chrześcijanin jest bowiem wezwany do osiągnięcia stanu chwały (κατάσταση δοξολογίας), czyli doksologicznego wystawiania Trójcy Przenajświętszej, zarówno poprzez uczestnictwo w życiu liturgicznym, jak i osobistą modlitwę oraz ascetyczne zmagania duchowe.

W niniejszym artykule zostanie podjęta próba przedstawienia zrębów nauczania św. Paisjusza w perspektywie doksologicznej. Aby to nauczanie Starca było dobrze zrozumiałe, niezbędne jest najpierw omówienie znaczenia doksologii trynitarnej w chrześcijaństwie wschodnim. Te refleksje będą stanowić podstawę do pytań problemowych odnoszących się do nauczania św. Paisjusza: jakie są warunki doksologicznego wystawiania Boga? Jakiego rodzaju działania są niezbędne na drodze ku osiągnięciu tożsamości doksologicznej? Co jest charakterystyczne dla bycia chrześcijaninem w stanie chwały? Znalezienie odpowiedzi na podstawie spisanych pouczeń Starca z Athosu jest celem niniejszego

---

do tradycji ascetycznej Kościoła prawosławnego (Hajnówka: Wydawnictwo „Bratczyk”, 2016), *passim*.

<sup>8</sup> Zob. Saint Paisios of Mt Athos, *Spiritual Counsels VI: On Prayer* (Vasilika – Thessaloniki: Holy Hesycharion „Evangelist John the Theologian”, 2022; Паисий Святогорец, *Слова. Том 6: О молитве* (Москва: Никея, 2017; Cuviosul Paisie Aghioritul, *Cuvinte duhovnicesti VI: Despre rugaciune* (București: Evanghelismos, 2013); Свети Пайсије Светогорац, *Духовне поуке, том 7: О молитви* (Врање: Монахиња Јефремија, игуманија Манастира Светог Првомученика и Архијакона Стефана, 2024); Święty Starzec Paisjusz Hagioryta, *O modlitwie*, tłum. K. Niczyporuk (Zaleszany: Żeński Dom Zakonny św. Wielkomęczennicy Katarzyny w Zaleszanych, 2022); Starzec Paisjusz Hagioryta, *Słowa. Tom VI. O modlitwie*, tłum. J. Pańkowski *et al.* (Hajnówka-Sie-miatycze: „Bratczyk”, 2018).

przyczynku naukowego. Problematyka, która będzie analizowana w niniejszym artykule, stanowi przedmiot pouczeń św. Paisjusza, które pierwotnie zostały opublikowane w języku greckim, w tomie VI dzieł zebranych<sup>9</sup>. W przypisach zostaną również uwzględnione odniesienia do dwóch przekładów tego tomu, które ukazały się w języku polskim<sup>10</sup>.

## 1. DOKSOLOGIA TRYNITARNA W TRADYCJI CHRZEŚCJAŃSTWA WSCHODNIEGO

Doksologia jest formułą wysławiania jednego Boga w Trójcy przenaświętszych osób<sup>11</sup>. Jest ona formułą uwielbienia zawsze poświęconą Panu i jako taka stanowi najbardziej wzniosły werbalny sposób oddania Mu chwały przez zgromadzoną wspólnotę liturgiczną. W odniesieniu do nabożeństw słowo „doksologia” oznacza krótką formułę, która funkcjonuje zarówno samodzielnie, jak i stanowi zakończenie dłuższej formy modlitwy. Zarówno doksologiczne wprowadzenia do modlitw, jak i ich doksologiczne zakończenia były charakterystyczne dla kultu synagogałnego. Chrześcijanie w pierwszych wiekach kontynuowali żydowską praktykę doksologiczną. Czynili to najpierw w formule chrystologicznej, co polegało na wspólnotowym wyznawaniu, że Jezus Chrystus jest Panem, a następnie w formie trynitarnej, co wyrażało się wyznawaniem wiary w jednego Boga w Trójcy przenaświętszych osób<sup>12</sup>. W chrześcijaństwie wschodnim modlitwy liturgiczne, jak i homilie zazwyczaj kończyły się formułą doksologiczną. Wysławianie misterium Trójcy Przenajświętszej – Ojca, Syna i Ducha Świętego – stało się sercem chrześcijańskiej doksologii<sup>13</sup>. Obecne w liturgii chrześcijańskiej miały swój początek w doksologiach biblijnych, a zwłaszcza w modlitwach doksologicznych i pozdrowieniach pochwalnych, które występują w listach św. Pawła (por. Rz 11,36; Rz 16,27; Ef 1,3-4; Ef 3,20-21). Pierwszy List św. Piotra zawiera doksologię dołączoną później do modlitwy Pańskiej w jej liturgicznej recytacji podczas Eucharystii w obrządku prawosławnym, wypowiedzaną przez kapłana,

<sup>9</sup> Αγίου Παΐσιου του Αγιορείτου, *Λογοι ζ': Περι προσευχης* (Βασιλικά – Θεσσαλονίκης: Ιερόν Γυναικείον Ησυχαστήριον „Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος”, 2020).

<sup>10</sup> Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 246; Paisjusz *O modlitwie* 2018.

<sup>11</sup> Por. Borys Bobrinskoy, *The Mystery of the Trinity. Trinitarian Experience and Vision in the Biblical and Patristic Tradition*, tłum. Anthony P. Gythiel (Crestwood: St Vladimirs Seminary Press, 1999), passim.

<sup>12</sup> Por. Nicholas Ayo, *Gloria Patri. The History and Theology of the Lesser Doxology* (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2007), 3–42.

<sup>13</sup> Por. Boris Bobrinskoy, *Życie liturgiczne*, tłum. J. Dembska (Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 2004), 136–139.

a mianowicie: „Jemu chwała i moc na wieki wieków. Amen” (1P 4,11). Ostatnia księga Nowego Testamentu zawiera liczne liryczne doksologie. Wystarczy choćby przywołać apokaliptyczną doksologię chrystologiczną: „Zasiadającemu na tronie i Barankowi błogosławieństwo i cześć, i chwała, i moc, na wieki wieków!” (Ap 5,13). Stopniowo w liturgii coraz bardziej obecne stawały się doksologiczne formuły trynitarne. Potwierdzenie tego faktu można znaleźć w *Męczeństwie św. Polikarpa* oraz w *Kanonie Hipolita*. Zdaniem Orygenesza: „A rozpoczynając od uwielbienia Boga, wypada zakończyć modlitwę uwielbieniem Go, śpiewając hymny i wychwalając Ojca wszechświata poprzez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym, «Któremu chwała na wieki» (Rz 16,27)”<sup>14</sup>. W starożytnych wyznaniach wiary – w ich trójdzielnej strukturze – Ojciec, Syn i Duch Święty są wyraźnie wyznawani. Hymn *Te Deum* to wspaniała starożytna doksologia. Warto zauważyć, że Wschód chrześcijański bardziej niż Zachód akcentował doksologiczne odniesienie do Trójcy Przenajświętszej. Joseph Jungmann podkreśla, że większość *orationes* zaczyna się od frazy „Panie, Boże nasz” i kończy się słowami: „Albowiem jesteś Bogiem dobrym i miłosiernym” i „Tobie oddajemy chwałę, Ojcu i Synowi, i Duchowi Świętemu, teraz i zawsze, i przez całą wieczność. Amen”<sup>15</sup>. Żywa wiara wyrażana jest w modlitwie. Starożytna reguła *lex orandi, lex credendi* odzwierciedla tę prawdę. Wierzący najpierw się modlą, a potem rozmyślają nad wyrażaną przez siebie wiarą.

W przekładzie Septuaginty, hebrajskie słowa תִּבְרַךְ zostało oddane greckim wyrazem *δόξα*. Termin *δοξολογία* składa się z dwóch słów: *δόξα* i *λόγος*. Termin *λόγος* ma szerokie spektrum znaczeń. W filozofii greckiej oznaczał „słowo, rozum, mowę”. W kontekście religijnym *λόγος* to słowo stwórcze, przez które Bóg stworzył wszystko. W chrześcijaństwie *λόγος* to druga osoba Trójcy Przenajświętszej, czyli Jezus Chrystus. Słowo *δοξολογία* w chrześcijaństwie oznacza „słowo chwały” i „uwielbienie”. Przed erą chrześcijańską *δόξα* odnosiła się do opinii, przekonania czy osądu danego człowieka. W erze chrześcijańskiej *δόξα* zyskała znaczenie odnoszące się do Boga. Pierwotna formuła „Chwała Ojcu i Synowi, i Duchowi Świętemu” została dopełniona słowami porównania: „Jak była na początku, teraz i na wieki wieków”, co dokonało się w kontekście sporów chrystologicznych. Troską św. Bazylego Wielkiego wyrażoną w traktacie pt. *O Duchu Świętym* było uroczyste potwierdzenie doksologii trynitarnej z równoczesnym podkreśleniem chwalebnej boskości Ducha Świętego. Znaczenie

<sup>14</sup> Origen, „Origen On Prayer”, w: *Alexandrian Christianity: Selected Translations of Clement and Origen*, The Library of Christian Classics 2 (Philadelphia: Westminster Press, 1954), chap. 33, paragraph 6 (tłum. własne).

<sup>15</sup> Joseph A. Jungmann, *The Place of Christ in Liturgical Prayer*, tłum. A. Peeler (New York: Liturgical Press, 1965), 194 (tłum. własne).

pierwszej części doksologii zostaje dopełnione przez drugą, ponieważ miłość Boga jest wieczna i ponadczasowa, czyli dotyczy równocześnie przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.

Chwała Boża stanowi fundament, kryterium oraz podstawę pobożności i teologii chrześcijaństwa wschodniego. Jest ona chwałą Syna Bożego zasiadającego z Ojcem przed stworzeniem świata (por. J 17,10). Ta chwała jest mocą Boga, który urzeczywistnia swoją miłość w odniesieniu do całego stworzenia. Tajemnica zbawienia jest nie tylko objawieniem, ale energią chwały Boga (por. J 13,31), wcieloną w Chrystusie i udzielaną nam przez Ducha Świętego. Chwała Boża jest rzeczywistością ontologiczną, która odnosi się do istoty Pana. Cała Biblia mówi o objawieniu chwały Bożej. Stąd też wynika, że każdy chrześcijanin jest powołany do wysławiania Boga w Trójcy przynajświętszych osób i ma za zadanie poznawać tę chwałę jako niestworzoną światłość Bożą<sup>16</sup>. Poprzez oddawanie chwały Panu dokonuje się przemiana umysłu (*μετάνοια*)<sup>17</sup> zasluchanego w słowo Dobrej Nowiny. Dzięki *μετάνοια* wszystko nabiera właściwego porządku, a to umożliwia człowiekowi uczestnictwo w chwale Boga. Doksologiczne wysławianie Boga wyraża pokorne uznanie swej stworzonej kondycji oraz ukierunkowanie duchowych oczu serca na Boga ukrytego, którego „żaden z ludzi nie widział ani nie może zobaczyć” (1Tm 5,16)<sup>18</sup>.

Św. Paisjusz Hagioryta traktował pojęcie *δοξολογία* w dwojaki sposób: jako wielokrotnie powtarzane wezwanie: „Chwała Tobie, Boże” (*δόξα σοι ó Θεός*) albo jako stan (*κατάσταση*), w którym umysł człowieka skoncentrowany jest na Panu. W tym drugim znaczeniu odnosi się do modlitwy i życia duchowego.

## 2. WARUNKI DOKSOLOGICZNEGO WYŚLAWIANIA BOGA

W dziełach św. Paisjusza Hagioryty szczególnie podkreślane jest znaczenie czterech warunków doksologicznego wysławiania Boga, a mianowicie: przemiana umysłu (*μετάνοια*), wdzięczność (*εὐχαριστία*), pokora (*ταπείνωση*) i miłość (*ἀγάπη*). Przemianę umysłu (*μετάνοια*) Starzec pojmuje również jako

<sup>16</sup> Por. Włodzimierz Łoski, *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*, tłum. M. Sczaniecka (Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989), 194–211.

<sup>17</sup> Por. Johann Behm, „Metanoeo and metanoia in the NT”, w: *Theological Dictionary of the New Testament*, red. G. Kittel i G. Friedrich (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1985), 642–643.

<sup>18</sup> Por. *Theology as Doxology and Dialogue: The Essential Writings of Nikos Nissiotis*, red. N. Asproulis i J. Chrysavgis (Lanham – Boulder – New York – London: Fortress Academic, 2019), 27–41.

nawrócenie, zmianę usposobienia, żal oraz skruchę<sup>19</sup>. Jeśli człowiek zmaga się duchowo (*ἀγωνίζομαι*) i prosi Pana o wybaczenie swoich grzechów, oznacza to, że został obdarzony łaską pokory (*ταπείνωση*). Będąc w tym stanie, otwiera się na dar pocieszenia przez Boga (*θεία παρηγορία*). Wypowiadanie przez wiernego słów: „Chwała Tobie, Boże” (*δόξα σοι ὁ Θεός*) powinno być poprzedzone prośbą o wybaczenie grzechów (*συγχώρεση τῶν ἁμαρτιῶν*). Jedynie dzięki temu można wysławiać Trójcę Przenajświętszą, tak jak to czynią święci aniołowie. Człowiek żałujący swoich grzechów wzrusza (*συγκινεῖ*) Pana swoją skruchą, Bóg zaś raduje się (*χαίρεται*) jego dobrocią (*φιλότιμο*), uczciwością duchową<sup>20</sup> i pobożnością<sup>21</sup>.

Wdzięczność (*εὐχαριστία*) wynika z umiejętności dostrzegania Bożego działania i dobroci dla człowieka nawet w przyrodzie, czy to w opadach deszczu czy pojawieniu się chmur podczas upałów. W przypadku innych oznak przychylności Boga św. Paisjusz Hagioryta zalecał odprawianie całonocnego nabożeństwa dziękczynnego. Był przekonany, że wdzięczność jest niezbędna w relacji do Pana: „Gdy tylko dobry Bóg spełni waszą prośbę, którą zanosiliście poprzez modlitwę połączoną z bólem serca, to od razu z wdzięcznością i radością, płynącą z głębi serca, Go wychwalajcie”<sup>22</sup>.

Wysławianie Boga można wyrazić werbalnie albo w sposób ukryty, w głębi swego serca. Doksologia nie jest tym samym co dziękczynienie. W modlitwie następuje bowiem przejście od dziękowania za otrzymane dary ku osobie obdarowującego. Dzięki wdzięczności i wysławianiu Pana wierzący odkrywa niezmierzone skarby boskości. Starzec wyjaśniał to w następujących słowach: „Jeśli dziękujecie Bogu za Jego obfite dobrodziejstwa, to poprzez tę wdzięczność i wysławianie Go poczujecie całe Jego boskie bogactwo”<sup>23</sup> (*Ἄν εὐχαριστήτε τὸν Θεὸ γὰρ τίς πλούσιες εὐεργεσίαις Του, ἐκεῖ μέσα στήν εὐχαριστία καὶ στήν δοξολογία θὰ νιώσετε ὅλον τὸν θεῖο Του πλοῦτο*)<sup>24</sup>. Według św. Paisjusza, doksologia ma swą podstawę w „uczuciu wdzięczności” (*τὸ αἶσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης*), które należy do jej istoty i jest jej początkiem. Jeśli człowiek uczy się dostrzegania nawet małego dobra, którego doświadcza ze strony bliźniego i jest mu wdzięczny, to tym bardziej będzie umiał okazywać wdzięczność Chrystusowi za Jego dobrodziejstwa nieporównywalnie większe. Na samą myśl wyrażającą wdzięczność Bóg odpowiada człowiekowi jeszcze większą obfitością łask. Dzięki postawie wdzięczności dusza ludzka coraz bardziej staje się plastyczna w rękach Pana

<sup>19</sup> Por. Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 231–232; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 243–244.

<sup>20</sup> Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 244.

<sup>21</sup> Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 193.

<sup>22</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 232; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 244.

<sup>23</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 233; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 245 (tłum. własne).

<sup>24</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 234; ; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 246.

i pozwala Mu się kształtować według swojej woli. W tym procesie duchowej przemiany bardziej pomaga koncentracja na wdzięczności za każdy pojedynczy przejaw dobrodziejstwa Bożego niż na dziękowaniu za wszelkie dobra w ogólności. Takie wyczulenie na małe rzeczy przyczynia się do trwania w ustawicznej pamięci o swoim Stwórcy i Zbawicielu<sup>25</sup>. Ta wdzięczna pamięć otwiera serce i umysł na doksologiczny sposób bycia: „Człowiek, który myśli o Bożych dobrodziejstwach, wzrusza się całym sercem<sup>26</sup> i stale wychwala Boga”<sup>27</sup>.

Również pokora (*ταπεινωση*) i miłość (*ἀγάπη*) wpływają na wrażliwość człowieka wobec łaskawości Boga, wyrażanej w różnorodnych dobrodziejstwach. Św. Paisjusz w celu zobrazowania tej prawdy odwołuje się do perykopy ewangelicznej (por. Mt 25, 21-23), opisującej postać sługi, który został przez swego Pana obdarzony talentami, aby je pomnożyć. Po wywiązaniu się z tego zadania, otrzymał od swego Niego wielką nagrodę. Chrześcijanin, który pomnożył otrzymane dary, nie domaga się dalszej pomocy ze strony Boga, ale prosi o nią dla innych ludzi. Im więcej okazuje miłości i pokory wobec Pana, tym bardziej otrzymuje obfitość Bożej łaski. To znowu pobudza go do większej wdzięczności, a to powoduje, że Bóg obdarza go kolejnymi dobrami w jeszcze większej obfitości<sup>28</sup>.

Postawa wysławiania Pana była dla Starca podstawą jego modlitwnej wdzięczności. Poprzez ustawiczne wypowiadanie frazy: „Chwała Tobie, Boże” (*δόξα σοι ó Θεός*) wyrażał wdzięczność za życie, oczekiwaną śmierć i ostatecznie za przebywanie w niebie<sup>29</sup>. Głęboka wrażliwość i poczucie odpowiedzialności za innych wpływały na jego gotowość do rezygnacji z własnego zbawienia, aby inni, a zwłaszcza cierpiący, mogli zostać zbawieni. Gotów był on wychwalać Boga nawet wówczas, gdyby zechciał zesłać go do piekła. Zbawienie bliźnich było dla niego ważniejsze niż własne zbawienie. Jego miłość była tak wielka, że był przekonany, iż Pan rozradowałby się z uratowania od potępienia wielu, gdyby on za nich wyrzekł się zbawienia. Z całego serca pragnął zmniejszyć smutek Boga z powodu tych, którzy skazują się na potępienie, aby w ten sposób sprawić Mu pociechę<sup>30</sup>.

<sup>25</sup> Por. Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 246; Paisjusz *O modlitwie* 2018, 195–196.

<sup>26</sup> Por. Boris P. Wyszestławcew, *Serdecie w chrześcijańskiej i indyjskiej mistyce*, Paryż: YMCA-Press, 1929, *passim*.

<sup>27</sup> Παῖσιον, *Λογοί* ζ', 234; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 246 (tłum. własne).

<sup>28</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοί* ζ', 235; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 247.

<sup>29</sup> Παῖσιον, *Λογοί* ζ', 235; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 247.

<sup>30</sup> Παῖσιον, *Λογοί* ζ', 235; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 247.

## 3. DROGA KU TOŻSAMOŚCI DOKSOLOGICZNEJ

Osiągnięcie tożsamości doksologicznej stanowi zwieńczenie drogi duchowej. Święty Paisjusz wskazywał, że podążanie ku trwaniu w ustawicznym wysławianiu Boga w Trójcy przenajświętszych osób wymaga modlitewnego dialogu, praktykowania modlitwy wstawienniczej, ustawicznej modlitwy Jezusowej<sup>31</sup>, a także walki z pożądliwościami i demonami<sup>32</sup>, ćwiczenia się w stanowczości (*ἐπιμονή*) i cierpliwości (*ὕπομονή*), jak również wyznawania swych grzechów i pojednania z bliźnimi oraz pozostawania w relacji z orędownikami i aktywnego uczestnictwa w życiu liturgicznym. Św. Paisjusz nauczał, że modlitwa jest przede wszystkim rozmową (*συνομιλία*) człowieka z Bogiem. W nawiązaniu do swej służby wojskowej, w czasie której był telegrafistą, posługiwał się metaforą nadajnika, odbiornika i sygnału<sup>33</sup>. Tłumaczył wiernym, że modlitwa jest jak wysyłanie sygnału i oczekiwanie na pomoc. Jak na polu bitwy jest konieczne nawiązanie kontaktu, aby otrzymać pomoc, tak również jest w przypadku modlitwy. Bóg pragnie modlitewnej relacji z człowiekiem. Trzeba, aby on również pragnął być w modlitewnej relacji z Panem. Jako mnich odczuwał swą modlitewną odpowiedzialność za ludzi oraz świat. Modlitwa bowiem wyprasza pomoc i błogosławieństwo od Boga. Z tego też względu człowiek potrzebuje pozostawać w nieustannym kontakcie z Panem, który słuca próśb, udziela pomocy i obdarza szczęściem<sup>34</sup>. Starzec zachęcał, aby zacząć modlitwę od spontanicznej rozmowy z Chrystusem, Bogarodzicą, aniołami albo świętymi. Modlitwa powinna być wypowiedzana w prostocie i z pokorą. Od zwyczajnej rozmowy z Bogiem należy przejść do modlitwy Jezusowej: „Panie Jezu Chryste, zmiłuj się nade mną” (*Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλέησόν με*)<sup>35</sup>. Przeszkodą utrudniającą modlitwę jest brak koncentracji (*συγκέντρωση*). Właśnie z tego powodu bardzo ważne jest uświadomienie sobie, że prowadzi się dialog z samym Bogiem. Potrzeba ustawicznego wysiłku, aby modlić się z uważnością (*προσοχή*). Ten proces koncentracji uwagi Starzec porównał do strojenia anteny. Jest to konieczne, aby można było skutecznie odbierać i nadawać sygnał<sup>36</sup>. Św. Paisjusz podkreślał, że Bóg jest czułym Ojcem i kocha nas. Modlitwę do Pana przyrównywał do relacji

<sup>31</sup> Por. Lev Gillet, *The Jesus Prayer* (Crestwood: St Vladimirs Seminary Press, 1987), passim.

<sup>32</sup> Bishop Lazar (Puhalo), *Concerning Evil Spirits: The Orthodox Christian Teaching about the Nature and Activity of Satan and His Demons* (Dewdney: b.w., b.r.w.), passim.

<sup>33</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 21; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 29; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 19.

<sup>34</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 21–22; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 29–30; Paisjusz *O modlitwie* 2018, 19–20.

<sup>35</sup> Por. Mnich Kościoła Wschodniego, *Modlitwa Jezusowa*, tłum. K. Górski (Kraków: Tyniec, 1993), passim.

<sup>36</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 23–24; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 30–31; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 19–20.

małego dziecka z ojcem lub matką. Jak dziecko nie chce być wyrwane z objęć matki, tak człowieka, który rozumiał sens modlitwy, nie można od niej oderwać. Tę prawdę może zrozumieć jedynie ten, kto odczuł obecność Boga, doświadczywszy bezpieczeństwa, pociechy, czułości i niewysłowionej miłości<sup>37</sup>. Jeżeli ktoś doświadcza w sobie braku wiary, należy uchwycić się Pana, tak jak dziecko chwytając ojca za szyję i nie pozwala mu się od siebie odsunąć. Wówczas Bóg udzieli siły i pewności. Jeśli człowiek rezygnuje z codziennego kontaktu modlitewnego ze swoim Stwórcą, wpada w ręce diabła. Św. Paisjusz powołał się w tym kontekście na pouczenie św. Izaaka Syryjczyka: „Bóg nie zapyta nas, dlaczego się nie modlimy, ale dlaczego nie obcowaliśmy z Nim i w ten sposób daliśmy diabłu prawo, by nas dręczył”<sup>38</sup>.

Starzec wyróżniał trzy rodzaje modlitwy: za siebie, za innych żyjących i za zmarłych. Modlitwa za siebie to przede wszystkim modlitwa o miłosierdzie Boże dla siebie (*κατάνυξη*), w miłosierdziu bowiem zawiera się wszystko. Bóg, znając nasze potrzeby, udziela tego wszystkiego, czego rzeczywiście potrzebujemy. Modlitwa za siebie obejmuje także wołanie o wsparcie w zmaganiach duchowych, zgodnie z ewangelicznym zapewnieniem: „Proście, a będzie wam dane” (Mt 7,7; Łk 11,9). W chorobie należy modlić się nie tylko o powrót do zdrowia, ale również o łaskę znośzenia jej po chrześcijańsku<sup>39</sup>. Chrześcijanin powinien modlić się za innych. Tego rodzaju modlitwa stanowi wyraz solidarności i posiada wielką moc, ponieważ wyraża pokorę przyciągającą Boże miłosierdzie. Ból innych można uczynić własnym, kiedy traktujemy ich ze współczuciem i modlimy się za nich. Modlitwa wstawiennicza może być zanoszona zarówno w intencji konkretnych osób, jak i całych społeczności. Możemy modlić się zarówno za tych, którzy proszą, jak i za tych, których osobie nie znamy<sup>40</sup>. Dzięki zmartwychwstaniu Chrystusa wierni przechodzą ze śmierci do życia (por. J 5,25). Nie wszyscy od razu mogą wejść do chwały nieba. Z tego też powodu zawsze powinniśmy modlić się za zmarłych, gdyż potrzebują tej modlitwy. Przynosi im wytnięcie w cierpieniach związanych z oczyszczeniem po śmierci. Modlitwa wstawiennicza jest dla zmarłych niczym duchowy balsam<sup>41</sup>.

<sup>37</sup> Παῖσιον, *Λογοὶ ζ'*, 24–25; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 32–33; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 21–22.

<sup>38</sup> Παῖσιον, *Λογοὶ ζ'*, 27–28; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 35–36; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 27–28.

<sup>39</sup> Παῖσιον, *Λογοὶ ζ'*, 119–126; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 131–137; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 103–108.

<sup>40</sup> Παῖσιον, *Λογοὶ ζ'*, 127–140; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 139–151; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 109–118.

<sup>41</sup> Παῖσιον, *Λογοὶ ζ'*, 141–148; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 153–160; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 119–126.

W swoim nauczaniu św. Paisjusz wiele uwagi poświęca modlitwie Jezusowej, gdyż stanowi ona streszczenie ewangelicznej ekonomii zbawienia<sup>42</sup>. Jest ona bardzo skutecznym orężem w walce ze złymi duchami<sup>43</sup>. Przyczynia się do oczyszczenia serca, aby z ufnością przyzywało Boga<sup>44</sup>. Pouczenia Starca o modlitwie Jezusowej mają swą podstawę w duchowości hezychastycznej i filokalicznej mądrości, mającej swą podstawę w wielowiekowym doświadczeniu tych, którzy tą drogą podążali<sup>45</sup>. Modlitwa może i powinna być odmawiana zarówno na głos, jak i w myślach. Szeptem i w milczeniu<sup>46</sup>. Św. Paisjusz zachęcał, aby modlić się wszędzie, a nie jedynie w cerkwi czy własnej celi. Modlić należy się zarówno podczas wykonywania pracy, jak i w czasie odpoczynku. Jeśli modlimy się, mając poczucie własnej grzeszności, dokonuje się przemiana duchowa. Modlitwa połączona z oddechem pomaga w osiągnięciu stanu koncentracji umysłu. Szczególnie wskazana jest modlitwa w postawie stojącej. Wykonywanie pokłonów do ziemi wzmacnia koncentrację umysłu<sup>47</sup>. Należy dążyć do tego, aby umysł nieustannie był skoncentrowany na Bogu. W tym celu należy ćwiczyć się w duchowej czujności (*νήψη*), której zadaniem jest kontrolowanie własnych myśli, czynów oraz odruchów. Należy poddawać umysłowi treści, na których będzie się koncentrował, np. męka Pana Jezusa lub Jego zmartwychwstanie. Dzięki temu łatwiej będzie zachowywać pamięć o Bogu<sup>48</sup>. Kiedy człowiek rozważa Boże dobrodziejstwa i swoją niewdzięczność, jego serce odczuwa ból. Wówczas nie popada w rozproszenia, ale rozważa dobrodziejstwa Boga. Oczyszczenie serca stanowi podstawę życia duchowego<sup>49</sup>.

Św. Paisjusz wskazywał, że w obcowaniu z Bogiem przeszkadzają: egoizm, pycha, acedia i inne pożądlivości, uleganie podszeptom diabelskim, zuchwalstwo

<sup>42</sup> Por. Gabrielle Winkler, „The Jesus prayer as a spiritual path in Greek and Russian monasticism”, w: *Continuing quest for God* (Collegeville: Liturgical Press, 1982), 100–113.

<sup>43</sup> Por. Krzysztof Leśniewski, „Nie potrzebują lekarza zdrowi...”. *Hezychastyczna metoda uzdrawiania człowieka* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006), 363–368.

<sup>44</sup> Por. Joseph Wong, „The Jesus Prayer and Inner Stillness”, *Religion East & West* 5 (2005): 85–97.

<sup>45</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοί ζ'*, 159–164; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 171–176; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 133–140.

<sup>46</sup> Por. Kallistos Ware, „Milczenie w modlitwie: znaczenie hezychii”, w: *Tam skarb twój, gdzie serce twoje*, red. Krzysztof Leśniewski i Włodzimierz Misijuk (Lublin: Prawosławna Diecezja Chełmska i Fundacja Dialogu Narodów, 2011), 125–149.

<sup>47</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοί ζ'*, 165–176; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 177–188; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 141–149.

<sup>48</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοί ζ'*, 177–186; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 189–197; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 151–157.

<sup>49</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοί ζ'*, 187–192; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 199–204; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 151–157.

oraz brak wytrwałości. Człowiek opanowany pożądliwościami nie może dostąpić łaski Bożej i z tego też powodu nie ma on chęci ani siły do modlitwy<sup>50</sup>. Egoizm (*ιδιοτέλεια*) odłącza od Boga, wznosząc nieprzenikniony mur, którego istotą jest brak zrozumienia<sup>51</sup>. Pycha (*ὕπερηφάνεια*) to szczególna forma egoizmu. Starzec przestrzega, że Bóg sprzeciwia się pysznym (por. Jk 4,6; 1P 5,5; Prz 3,34). Istnieje różnica pomiędzy acedią (*ἀκηδία*) a niedbalstwem (*ῥαθυμία*). Istotą acedii jest lenistwo duchowe. Niedbalstwo dotyczy zarówno ciała, jak i duszy. Strategią diabła jest doprowadzenie człowieka zmagającego się duchowo do tego stanu, gdyż w ten sposób zostaną zniweczone wszystkie osiągnięcia duchowe<sup>52</sup>. Diabeł nieustannie prowadzi wojnę z tymi, którzy się modlą. Z tego też względu Starzec przestrzegał przed wchodzeniem w rozmowy z demonami. Strategią złych duchów jest odciąganie człowieka od modlitwy oraz podsuwanie różnego rodzaju pożądliwych myśli<sup>53</sup>.

W walce ze złymi duchami szczególnie pomocne są stanowczość (*ἐπιμονή*) i cierpliwość (*ὕπομονή*). W modlitwie należy naśladować wytrwałość Syrofe-niczanki (por. Mk 7,24-30; Mt 15,21-28) oraz nieustępliwość wdowy wobec niesprawiedliwego sędziego (por. Łk 18,1-8), gdyż tego rodzaju postawa stanowczości i cierpliwości otwiera nowe przestrzenie zażyłości z Bogiem. „Modlitwa odmawiana z wiarą, żalem za grzechy, wytrwałością i cierpliwością, jeśli to, o co prosimy, będzie dla naszego dobra, zostaje wysłuchana”<sup>54</sup>. Starzec podkreślał, że tak jak przed przyjęciem Ciała i Krwi Pańskiej w Komunii Świętej trzeba się wypowiadać przed spowiednikiem, tak przed rozpoczęciem modlitwy należy wypowiadać się przed Chrystusem, wyznając swoją marność, potrzebę boskiego zmiłowania, niemoc i potrzebę pomocy. Tego rodzaju wyznanie swej grzeszności sprowadza łaskę i otwiera drogę do trwania w jedności z Bogiem. Jeżeli człowiek nie okaże głębokiej skruchy, jego dusza pozostanie zamknięta i oddzielona od Pana. Św. Jan Klimak w *Drabinie raju* przypominał, że zanim rozpocznie się modlitwę, należy przyodziać się w szatę królewską<sup>55</sup>. Św. Pa-

<sup>50</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοι* ζ', 33–34; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 41–42; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 31–32.

<sup>51</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοι* ζ', 34–37; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 42–45; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 32–34.

<sup>52</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοι* ζ', 49–51; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 557–559; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 45–47.

<sup>53</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοι* ζ', 61–64, 149–150; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 71–75, 161–162; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 53–54, 127–128.

<sup>54</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοι* ζ', 39–40; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, s. 47–48; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 35–36.

<sup>55</sup> Por. św. Jan Klimak, *Drabina raju*, tłum. W. Polanowski (Kęty: Wydawnictwo Marek Derewiecki, 2011), 310–318.

isjusz wyjaśniał, że owo przyodzianie się w szatę królewską polega na uniżeniu się przed Bogiem i skierowaniu ku Niemu pokornej prośby o przebaczenie grzechów. Bez tej szaty pokory człowiek lekceważy swego boskiego rozmówcę. Odnosi się to do prawa miłości Boga i bliźniego. Jeżeli człowieka, wobec którego zgrzeszyliśmy, trzeba prosić o wybaczenie, tym bardziej należy prosić Pana, aby przebaczył nam nasze codzienne grzechy<sup>56</sup>.

Istotnym punktem odniesienia w nauczaniu o modlitwie była dla Starca ewangeliczna perykopa: „Jeśli więc przyniesiesz dar swój przed ołtarz i tam wspomnisz, że brat twój ma coś przeciw tobie, zostaw tam dar swój przez ołtarzem, a najpierw idź i pojednaj się z bratem swoim! Potem przyjdź i dar swój ofiaruj!” (Mt 5,23-24). Bycie w relacji z Bogiem i osiągnięcie duchowego pokoju wymaga nie tylko uważnej obserwacji samego siebie i praktyki nieustannej uważności i czujności, ale również dobrych relacji z bliźnimi. Jeśli się wobec nich zawini, należy prosić ich o wybaczenie. Kto zgrzeszy przez niedbałość i nie rozumie tego, że powinien prosić o wybaczenie bliźniego, którego obraził, nie może w czystości serca trwać na modlitwie. Koniecznie jest udanie się do osoby, którą się skrzywdziło. Należy przed nią się pokłonić i prosić o wybaczenie. W przypadku nierozwiązanego konfliktu z bliźnim nie będzie możliwe skoncentrowanie się na modlitwie w stanie duchowego pokoju. Nie można obcować z Bogiem również wtedy, kiedy usprawiedliwia się swój grzech. Łaska Boża jest udzielana tylko wtedy, kiedy poważnie traktuje się odpowiedzialność za swoje czyny i prosi bliźniego o wybaczenie<sup>57</sup>.

Ważną rolę w modlitewnym życiu duchowym pełnią święci orędownicy. Spośród nich szczególnie cziłą św. Paisjusz darzył Matkę Bożą. Kult *Θεοτόκος* jest niezmiennie istotny w tradycji chrześcijaństwa wschodniego<sup>58</sup>. Wszyscy wierni są przekonani o szczególnej roli Maryi w dziejach zbawienia oraz skuteczności jej wstawiennictwa<sup>59</sup>. Starzec w swoim nauczaniu wskazywał, że każdy człowiek został obdarzony przez Boga aniołem stróżem, którego zadaniem jest pomoc w ochronie przed demonami oraz wspieranie na drodze do zbawienia. Warto

<sup>56</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοι* ζ', 41–43; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 49–51; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 37–39.

<sup>57</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοι* ζ', 43–45; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 51–52; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 39–40.

<sup>58</sup> Por. Georges Florovsky, „The Ever-Virgin Mother of God”, w: *Creation and Redemption* (Belmont: Nordland Publishing Company, 1976), 171–188; Irena Saszko, *Rozświetlona przez Światłość Trójstępczną: Relacja Theotokos do Osób Trójcy Przenajświętszej w tradycji liturgicznej Kościoła prawosławnego* (Lublin: Prawosłana Diecezja Lubelsko-Chełmska, 2014), passim.

<sup>59</sup> Por. St John (Maximovitch), *The Orthodox Veneration of Mary the Birthgiver of God*, tłum. S. Rose (Platina: Saint Herman of Alaska Brotherhood, 1978), 21–68; Alexis Kniazeff, *Matka Boża w Kościele Prawosławnym*, tłum. H. Paprocki (Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 1996), passim.

również prosić o wsparcie innych aniołów i archaniołów. Niezliczone rzesze świętych są także bardzo życzliwe wobec nas<sup>60</sup>.

Rozwój życia duchowego chrześcijanina wymaga uczestnictwa w Boskiej Liturgii, gdyż Pascha Chrystusa dała podstawę istnienia Kościoła<sup>61</sup>. Boska Liturgia stanowi centrum życia liturgicznego, zarówno w cyklu dobowym, jak i w czasie poszczególnych okresów roku cerkiewnego<sup>62</sup>. Chrześcijanin uczestniczy w uobecnianym wspominaniu wydarzeń zbawczych podczas celebracji uroczystości Pańskich oraz świąt poświęconych Bogarodzicy i świętym<sup>63</sup>. Nabożeństwa przepełnione śpiewem kanonów i pieśni duchowych są pomocne w doświadczeniu Boga w Trójcy przenajświętszych osób, spotkania z Matką Bożą oraz przeżywania bliskości ze świętymi<sup>64</sup>. Uczestnictwo w liturgicznej wspólnotcie wierzących jest bardzo pomocne w procesie duchowej przemiany<sup>65</sup>. Świątynia jest domem Bożym, miejscem sprawowania sakramentów i uświęcenia wiernych<sup>66</sup>. W cerkwi w szczególny sposób na modlitwie jednoczy się wspólnota wiernych, co znajduje swoją kontynuację w ich modlitwie osobistej. Wynika to z obietnicy samego Jezusa Chrystusa: „Gdzie dwaj albo trzej zebrani są w imię Moje, tam jestem pośród nich” (Mt 18,20)<sup>67</sup>. Boska Liturgia jest szczególnie istotna w formacji chrześcijańskiej<sup>68</sup>. Kto jest świadomy wielkiej ofiary Chrystusa, pragnie okazać wdzięczność i szuka sposobu na jej wyrażenie, ponieważ Eucharystia jest w swej istocie nie tylko ofiarą, ale i dziękczynieniem<sup>69</sup>.

<sup>60</sup> Por. Παῖσιον, Λογοὶ ζ', 83–116; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 95–128; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 59–70.

<sup>61</sup> Por. abp Abel (Popławski), „Święta Pascha – Zmartwychwstanie Chrystusa”, w: *Prawosławie. Światło ze Wschodu*, red. Krzysztof Leśniewski (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2009), 269–284.

<sup>62</sup> Por. arch. Bazyli (Gondakakis), *Hymn wejścia. Elementy doświadczenia liturgicznego sakramentu jedności w Prawosławiu*, tłum. M. Ławreszuk (Białystok: Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku, 2015), 91–130.

<sup>63</sup> Por. Aleksander Mień, *Sakrament, słowo, obrzęd. Prawosławna służba Boża*, tłum. Z. Podgórzc (Łuków: Wydawnictwo „Sebaot”, 1992), 66–124.

<sup>64</sup> Por. Dimitri Conomos, *Music as Prayer*, w: *The Life of Prayer on Mount Athos*, red. D. Dales i G. Speake (Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – New York – Wien: Peter Lang, 2020), 113–126.

<sup>65</sup> Por. Παῖσιον, Λογοὶ ζ', 195–204; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 207–216; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 167–174.

<sup>66</sup> Por. Philip Zymaris, „The Sacraments of the Church: Basis of Spirituality, Building Blocks of the Kingdom”, w: *The Mystical Tradition of the Eastern Church. Studies in Patristics, Liturgy, and Practice*, red. S. Trostyansky i J. Gilbert (Piscataway: Giorgia Press, 2019), 145–167.

<sup>67</sup> Por. Παῖσιον, Λογοὶ ζ', 205–210; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 217–222; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 175–178.

<sup>68</sup> Por. John D. Zizioulas, *The Eucharistic Communion and the World*, London – New York – NY: T&T Clark International, 2011), 12–82.

<sup>69</sup> Por. Aleksander Schmemmann, *Eucharystia. Misterium Królestwa*, tłum. A. Turczyński (Białystok: Orthdruk, 1997), 77–101, 132–147.

Do udziału w Boskiej Liturgii należy przygotować się poprzez pokorę i skrucę. Eucharystia jest także najskuteczniejszym lekarstwem, ponieważ sam Chrystus ofiaruje w niej swe Ciało oraz Krew<sup>70</sup>.

W nabożeństwach cerkiewnych szczególną rolę odgrywa śpiew<sup>71</sup>. Jest zatem oczywiste, że św. Paisjusz uważał go za szczególnie ważny w formacji duchowej chrześcijan. W starożytności śpiewali wszyscy obecni na Eucharystii i innych nabożeństwach, jednak z biegiem czasu tę posługę zaczęto powierzać wykwalifikowanym śpiewakom. Większość zgromadzonych w cerkwi na modlitwie wysławiała Boga, modląc się w swoich sercach. Śpiew cerkiewny jest modlitwą i dobrą praktyką duchową, czego w szczególny sposób można doświadczyć w nabożeństwach sprawowanych na świętej Górze Athos<sup>72</sup>. Boski sens wyrażający się w śpiewie ma moc przemieniania serc. Starzec pojmował śpiew cerkiewny jako przelewanie uczuć duchowych do serca. Nazwał też serce<sup>73</sup> kompozytorem, ponieważ intonacja śpiewu pochodzi właśnie z wnętrza i to serce nadaje ton oraz ułatwia wnikanie w sens śpiewanych słów<sup>74</sup>.

#### 4. CHRZEŚCIJAŃSKIE DOŚWIADCZENIE BYCIA W STANIE CHWAŁY

Stan chwały ma charakter dynamiczny i jest zależne od stopnia rozwoju duchowego. Czasem doświadcza się Bożej łaski z wielką mocą, a czasem ma się poczucie duchowej pustki. Nie oznacza to, że Bóg przestał błogosławić, a jedynie że zmienił sposób obdarowania na danym etapie. To wszystko ma pomóc człowiekowi w zmaganiach duchowych (γιαὶ νὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ ἀγωνιζώμαστε) oraz pobudzić do gorliwości<sup>75</sup>. Niezależnie od subiektywnych odczuć Pan jest nieustannie otwarty wobec człowieka i pragnie mu udzielać

<sup>70</sup> Por. Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 211–216; Paisjusz, *O modlitwie 2022*, 223–228; Paisjusz, *O modlitwie 2018*, 179–182.

<sup>71</sup> Por. Stanley. S. Harakas, *Przeżywanie Liturgii. Przewodnik po Boskiej Liturgii*, tłum. W. Misijuk (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2022), 62–64.

<sup>72</sup> Por. Archimandrite Elisaos, „Worship and Prayer at an Athonite Monastery”, w: *The Life of Prayer on Mount Athos*, red. D. Dales i G. Speake (Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – New York – Wien: Peter Lang, 2020), 25–40; Tore T. Lind, *The Past is Always Present. The Revival of the Byzantine Musical Tradition at Mount Athos* (Lanham – Toronto – Plymouth: Scarecrow Press, 2012), 37–171.

<sup>73</sup> Por. Placide Deseille, „Le coeur dans la tradition spirituelle orthodoxe”, *Connaissance des Religions* 57–59 (1999): 35–46.

<sup>74</sup> Por. Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 217–228; Paisjusz, *O modlitwie 2022*, 229–239; Paisjusz, *O modlitwie 2018*, 183–190.

<sup>75</sup> Por. Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 241; Paisjusz, *O modlitwie 2022*, 253; Paisjusz, *O modlitwie 2018*, 203.

swego błogosławieństwa (εὐλογία). Doświadczanie łaskowości Bożej św. Paisjusz porównał do dawania słodyczy dzieciom, aby zachęcić je do dobrego zachowania. Bóg traktuje nas z właściwą sobie ojcowską miłością. Na różne sposoby stara się zachęcić nas do wytrwałości w zmaganiach duchowych, abyśmy doświadczali coraz głębszej z Nim zażyłości<sup>76</sup>. Doświadczenie słodyczy pochodzącej od Boga może mieć miejsce nawet wtedy, gdy człowiek nie jest całkowicie wyzwolony z pożądliwości. Jest to przejawem szczególnej pedagogii Bożej. Starzec przedstawił jej istotę, odwołując się do obrazu niedojrzałych owoców, które początkowo są twarde i kwaśne, ale z czasem miękkie i stawały się słodkie. Bóg stopniowo i w dawkach odpowiednio dostosowanych do kondycji danego człowieka udziela swojej łaski. Gdyby tak nie czynił, człowiek nie byłby w stanie znieść tej boskiej obfitości. Wówczas, zamiast pomóc, mogłoby mu to zaszkodzić. Człowiek potrzebuje najpierw dostrzec, że nawet najmniejsza porcja dobra, czyli łaski, pochodzi od Boga. Bez tego doświadczenia mógłby przypisać sobie zasługi i uznać, że sobie samemu wszystko zawdzięcza<sup>77</sup>. Św. Paisjusz zalecał kształtowanie wrażliwości na „boski dotyk” (χάδι τοῦ Θεοῦ), który pobudza do wysławiania Jego chwały<sup>78</sup>.

W doświadczeniu bycia w stanie chwały niezmiernie ważne jest pocieszenie, którym obdarza Bóg w Trójcy przenaświętszych osób. Może ono przejawiać się na różne sposoby. Chrześcijan może odczuwać boskie pocieszenie jako specyficzną wonność czy aromat, całkowicie odmienną od zapachów obecnych w świecie stworzonym. Ten boski aromat można poczuć szczególnie podczas modlitwy, ponieważ ten zapach jest potwierdzeniem bliskości Boga i Jego życzliwości dla człowieka. Jednak taki aromat nie jest ograniczony wyłącznie do czasu aktualnie trwającej modlitwy i może stać się odczuwalny nawet wówczas, gdy człowiek nie jest w niej pogrążony w danym momencie. W tej sytuacji należy potraktować go jako zaproszenie ze strony Boga do modlitewnego dialogu. Dar boskiego aromatu jest zwiastowaniem boskiej obecności, której celem jest pocieszenie albo wzmocnienie człowieka. Pan, dając odczuć swój przedziwny aromat, pragnie w ten sposób przypomnieć człowiekowi o swojej obecności<sup>79</sup>.

Potwierdzeniem przebywania w stanie chwały bywa również poczucie duchowej przemiany, pojawiające się podczas odmawiania modlitwy Jezusowej<sup>80</sup>, albo

<sup>76</sup> Por. Παῖσιου, Λογοὶ ζ', 241; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 253; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 203.

<sup>77</sup> Por. Παῖσιου, Λογοὶ ζ', 241–242; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 253–254; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 203–204.

<sup>78</sup> Παῖσιου, Λογοὶ ζ', 242; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 254; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 204.

<sup>79</sup> Por. Παῖσιου, Λογοὶ ζ', 242; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 254; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 204.

<sup>80</sup> Por. Doug Oman i Joseph D. Driskill, „Holy Name Repetition as a Spiritual Exercise and Therapeutic Technique”, *Journal of Psychology and Christianity* 22, nr 1 (2003): 5–19.

uczucie wzruszenia podczas wypowiadania prośb o Boże miłosierdzie<sup>81</sup>. Wiąże się ono z uświadomieniem swej grzeszności i budzi głęboką skruchę. Bóg zaś, dostrzegając pokorę i żal modlącego się, obdarza go pocieszeniem duchowym<sup>82</sup>. Również modlitwa prośby może spontanicznie przerodzić się w wychwalanie (δοξολογία) Pana za bezmiar Jego łask i niezmierną Jego dobroć. Często zdarza się, że modlitwa wysławiania Boga wprowadza do serca człowieka pocieszenie, spokój oraz ufność. Pocieszenie jest zatem wyrazem ufności i nadziei pokładanej w Panu. Nie można go pomylić z radością pochodzenia ludzkiego, podobnie jak raju nie można pomylić z ziemią<sup>83</sup>. Co jednak dzieje się w przypadku, gdy w czasie modlitwy uwielbienia Boga nie odczuwa się żadnego pocieszenia? Nie oznacza to, że taka modlitwa nie podoba się Panu. Jest wprost przeciwnie – Jemu podoba się każda bezinteresowna modlitwa, która nie ma na celu spodziewanej nagrody w postaci pocieszenia. Człowiek duchowy (ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος) poszukuje (ἐπιδιώκει), walczy i zмага się o zbawienie swej duszy. Nie próbuje niczego na Bogu wymusić. Ma bowiem ufność, że Pan sam wie, co jest dla niego dobre i co w danej sytuacji życiowej jest mu rzeczywiście potrzebne<sup>84</sup>.

Przebywanie w stanie chwały w szczególny sposób jest powiązane z doświadczeniem niestworzonej światłości (ἄκτιστο φῶς)<sup>85</sup>. To doświadczenie jest niewyrażalne w swej istocie i tak bardzo intymne, że trudno o nim opowiedzieć<sup>86</sup>. Niestworzona światłość zdecydowanie różni się od światła widzialnego, które postrzegamy wzrokiem<sup>87</sup>. W celu przybliżenia natury niestworzonej światłości św. Paisjusz przytoczył przykład ojca Dawida z athonickiego monasteru Dionisiou. Ten mnich mieszkał w mrocznej celi, w której trudno było cokolwiek zobaczyć. Mimo to, będąc przeniknięty niestworzoną boską światłością, był on w stanie widzieć przedmioty w całkowitej ciemności. Świadczy to o tym, że osiągnął bardzo wysoki stopień rozwoju życia duchowego<sup>88</sup>.

<sup>81</sup> Por. James Aerthayil, „Jesus prayer and stillness of heart”, *Journal of Dharma* 28, nr 4 (2003): 529–542.

<sup>82</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 242; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 254–255; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 204.

<sup>83</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 243; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 255; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 204–205.

<sup>84</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 243; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 256; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 205.

<sup>85</sup> Por. Vladimir Lossky, „The Theology of Light in the Thought of St Gregory Palamas”, w: *In the Image and Likeness of God* (Crestwood: St Vladimirs Seminary Press, 1985), 45–69.

<sup>86</sup> Por. Vladimir Lossky, „Darkness and Light in the Knowledge of God”, w: *In the Image And Likeness of God* (Crestwood: St Vladimir's Seminary Press, 1985), 13–29.

<sup>87</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 244; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 256; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 205.

<sup>88</sup> Por. Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 244–245; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 256–257; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 205–206.

Św. Paisjusz miał osobiste doświadczenie udziału w niestworzonej światłości. Wyjaśnił on, że pewnego roku podczas modlitwy w celi w czwartek przed Sobotą Łazarza odczuł wielką słodycz i duchową radość, czemu towarzyszyło objawienie przedziwnej światłości. W czasie tego doświadczenia z jego oczu płynęły słodkie łzy<sup>89</sup>. Ten stan trwał około trzydziestu minut. Poczul się wówczas umocniony na duchu, a owa duchowa światłość była dla niego pokarmem przez następne dziesięć lat. Wiedząc, że wskutek wycieńczenia organizmu człowiek może mieć poważne trudności w odróżnianiu zjawisk natury duchowej od naturalnych, a więc różnego rodzaju omamów, św. Paisjusz udał się do Starca Piotra w celu obiektywnej oceny własnych przeżyć. Od niego usłyszał, że tego rodzaju doświadczenia są owocem nawiedzenia przez łaskę Bożą. Towarzyszą im takie zjawiska, jak pełne słodyczy rozgrzanie serca przez miłość Bożą czy przedziwną światłość, która oświeca zarówno od wewnątrz, jak i na zewnątrz. Starzec Piotr wskazał, że podczas doświadczania tego rodzaju stanów duchowych należy prosić Pana o pokorę i miłosierdzie. Pozostawanie w tym stanie rodzi w sercu wdzięczność i pragnienie wychwalania Boga (*δοξολογῶ τὸν Θεό*). Człowiek wchodzi w stan kontemplacji, w którym zaprzestaje wszelkiej aktywności, a i w całym swoim jestestwie odczuwa obecność Chrystusa. Istotą modlitwy kontemplacyjnej jest trwanie w Bogu<sup>90</sup>. Św. Paisjusz wielokrotnie doświadczał niestworzonej światłości. Przebywał on wówczas w innym, duchowym (*πνευματικό*) świetle. Temu doświadczeniu towarzyszyło poczucie niewyobrażalnej radości, lekkości ciała i oświecenia przedziwną światłością. Przez jego umysł przebiegały myśli wypełnione boskimi treściami, które przybierały formę dialogu: pytań i odpowiedzi. Na każde dopiero co zadane pytanie natychmiast pojawiała się wyczerpująca odpowiedź<sup>91</sup>. Doświadczenie światłości niestworzonej wzbudziło w nim jeszcze większą niż dotąd pokorę, wynikającą z uświadomienia sobie własnej grzeszności. Mimo to Starzec nie zalecał modlitwy o doświadczenie zstąpienia niestworzonej światłości czy nadzwyczajnych charyzmatów, ponieważ wszelkie formy niezwykłych przejawów Bożego działania niosą ze sobą możliwość błędnej interpretacji<sup>92</sup>. Niemniej spotkanie z Bogiem w Jego niestworzonej światłości budzi w człowieku najgłębszą pokorę. Według św. Izaaka Syryjczyka: „Kiedy pokorny

<sup>89</sup> Por. Lev Gillet, „The Gift of Tears”, *Sobornost* 12 (1937): 5–10; Myrrha Lot-Borodine, „Le Mystère du «don des larmes dans» l’Orient chrétien”, w: *La douloureuse Joie. Aperçus sur la prière personnelle de l’Orient Chrétien*, red. O. Clément (Bégrolles-en-Mauges: b.w, 1974), 131–195.

<sup>90</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοί ζ’*, 244–245; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 256–257; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 205–206.

<sup>91</sup> Por. Παῖσιον, *Λογοί ζ’*, 246–247; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 260–261; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 205–206.

<sup>92</sup> Παῖσιον, *Λογοί ζ’*, 244; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 256; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 205.

człowiek staje przed Bogiem, nie ma odwagi się modlić” (Ὁ ταπεινόφρων, ὅταν παρίσταται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δὲν θέλει τολμήσει νὰ προσευχηθῇ)<sup>93</sup>. Człowiek pokorny nie czuje się godny, aby rozmawiać z Bogiem, dlatego wystarcza mu trwanie w Jego obecności<sup>94</sup>.

W czasie doświadczenia niestworzonej światłości człowiek traci poczucie czasu i miejsca, gdyż całkowicie skoncentrowany jest na Bogu<sup>95</sup>. Odczuwa wtedy boskie ciepło (θέρμη) i słodycz (γλυκύτητα). Pograżony w błogostanie wynikającym z doświadczenia bliskości Pana, pragnie, aby ten stan trwał bez końca. Modlitwa czynna (wymagająca aktywnego zaangażowania ze strony podmiotu) ustaje, umysł (νοῦς)<sup>96</sup> samorzutnie trwa w obecności Boga, rozum (μυαλό) zawięsza swe działanie, a dusza (ψυχή) zanurza się jedynie w słodczy boskiej miłości. Niczym dziecko w ramionach matki odczuwa on głęboką radość i nie myśli o niczym innym. Zdaniem św. Paisjusza: „Modlitwa w milczeniu jest dobra, ale lepiej jest milczeć w milczeniu – umysłem przebywać z Chrystusem w milczeniu”<sup>97</sup> (Καλὴ εἶναι ἡ εὐχὴ μὲ τὴν σιωπὴν, ἀλλὰ καλύτερη εἶναι ἡ σιωπὴ μὲ τὴν σιωπὴν: ὁ νοῦς κοντὰ στὸν Χριστὸ σιωπῶντας)<sup>98</sup>.

## 5. PODSUMOWANIE

Św. Paisjusz Hagioryta był przeniknięty Ewangelią. Będąc mnichem praktykującym nieustanną modlitwę<sup>99</sup> i wielbienie Boga w Trójcy przenaświętszych osób, z miłością odnosił się do bliźnich. Był pełen współczucia wobec każdego cierpiącego człowieka, jakiego spotykał na drodze swego życia. Dzielił się mądrością czerpaną od świętych hezychastów i wskazywał drogę ku zbawieniu. Wierni Kościoła prawosławnego czczą go jako szczególnego orędownika, nauczyciela wiary i uzdrowiciela chorych. Jego znaczenie dla współczesnych wierzących dobrze oddaje okolicznościowy kondakion 13 z akatysty ku jego czci:

<sup>93</sup> Βλ. Ἀββᾶ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, *Οἱ Ασκητικοὶ Λόγοι: Λόγος ΠΑ'* (Ἀθῆναι: Ἱερὰ Μονὴ Ἰβήρων, Ἅγιον Ὅρος, 1961), 275 (tłum. własne).

<sup>94</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 247; Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 260; Paisjusz, *O modlitwie* 2018, 208.

<sup>95</sup> Por. Krzysztof Leśniewski, „Widzieć światłość. Światłość Boża w tradycji chrześcijaństwa wschodniego”, *Ethos* 30, nr 3/119 (2017): 43–58.

<sup>96</sup> Por. Archimandrite Ioannikios (Kotsonis), *The Nous. Themes of the Philokalia* 2 (Kayfalia – Thessaloniki: Holy Monastery of St Gregory Palamas, 1992), passim.

<sup>97</sup> Paisjusz, *O modlitwie* 2022, 261.

<sup>98</sup> Παῖσιου, *Λογοὶ ζ'*, 248.

<sup>99</sup> Por. bp Kallistos (Ware), „Módlcie się nieustannie: ideał ustawicznej modlitwy we wschodnim monastycyzmie”, w: *Królestwo wnętrza*, tłum. W. Misijuk (Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 2003), 113–128.

Ty, Ojczy, powiedziałeś słowami oświeconymi przez Ducha Świętego, że wielu świętych pragnęłoby żyć w naszych czasach, aby dążyć do zbawienia. Bo Ty zapowiedziałeś nam, którzy żyjemy w ciemności, że czas jest prawie gotowy i że ci, którzy teraz dzielnie walczą o swoje zbawienie, otrzymają nagrodę męczennika. Za to dziękujemy Bogu, który z miłosierdziem spojrział na swój lud, posyłając swojego Świętego dla naszego oświecenia, i tak z głosami radości z radością śpiewamy naszemu najlaskawszemu Panu pieśń: Alleluja!<sup>100</sup>.

W niniejszym artykule została podjęta refleksja nad stanem chwały, do jakiego wezwani są chrześcijanie, na podstawie nauczania św. Paisjusza Hagioryty. Po wyjaśnieniu podstaw i form doksologii w tradycji chrześcijaństwa wschodniego, zostały przedstawione cztery warunki doksologicznego wysławiania Boga w Trójcy przenaświętszych osób, czyli: przemiana umysłu (*μετάνοια*), wdzięczność (*εὐχαριστία*), pokora (*ταπείνωση*) i miłość (*ἀγάπη*), które stanowią niezbędną podstawę do wejścia na drogę chwały Bożej. Aby je urzeczywistniać, niezbędna jest interioryzacja Słowa Bożego, a zwłaszcza zażyłość z Ewangelią. Jedynie w ten sposób można, tak jak św. Paisjusz, bardziej pragnąć zbawienia bliźnich niż swego. Tożsamość doksologiczna jest rzeczywistością dynamiczną, która w swej istocie jest podążaniem do zbawienia drogą hezychastyczną, co wymaga zarówno żarliwej nieustannej modlitwy, jak i walki z demonami oraz zmagania się z pożądliwościami. Podążanie drogą zmierzającą do osiągnięcia tożsamości doksologicznej odbywa się we wspólnocie wierzących, chociaż wymaga radykalizmu, aby nie ulegać pokusom diabelskim i nie popadać w egoizm i acedję. Pomoc stanowią wzorce postępowania postaci ewangelicznych (np. Syrofenicjanki czy ubogiej wdowy). Niezmiernie ważne jest uczestnictwo w Boskiej Liturgii i korzystanie z sakramentów. Należy również podkreślić, że stan chwały to stan, który w teologii i duchowości chrześcijaństwa wschodniego określa się jako przebóstwienie (*θέωσις*)<sup>101</sup>. W odniesieniu do osobistego świadectwa św. Paisjusza należy wskazać, że już po tej stronie życia dla wybrańców Bożych istnieje możliwość doświadczenia w szczególnie sposób obecności i działania Boga w Trójcy przenaświętszych osób. Św. Paisjusz, tak jak i św. Serafin z Sarowa<sup>102</sup>, podkreślał, że doświadczenie Pana ma nie tylko cha-

<sup>100</sup> „Akathists.com”, Saint Paisios the Athonite, dostęp 18.06.2026, <https://www.akathists.com/saint-paisios-the-athonite/akathist/> (tłum. moje).

<sup>101</sup> Por. John Meyendorff, „Theosis in the Eastern Christian Tradition”, w: *Christian Spirituality: PostReformation and Modern*, red. L. Dupre i E. Saliers (New York: Routledge & Kegan Paul, 1996), 470–476; Norman Russell, *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition* (Oxford: OUP Oxford, 2004), 235–311.

<sup>102</sup> Por. Władimir Nikołajewicz Iljin, *Priepodobnyj Serafin Sarowski* (Paris: YMCA-Press, 1925), passim; Valentine Zander, *St Seraphim of Sarov*, Crestwood: St Vladimirs Seminary Press, 1975), passim.

rakter nadprzyrodzony, ale jest odczuwalne również zmysłowo, za pomocą zmysłu wzroku (przedziwna światłość) czy powonienia (przedziwne aromaty). Warto również odnotować, że w czasie doświadczania niestworzonej światłości człowiek traci poczucie czasu chronologicznego, a także zyskuje całkowicie nowe odczucie przestrzeni. Z analizy nauczania św. Paisjusza wynika, że ma ono swoją podstawę w Dobrej Nowinie i osobistym doświadczeniu Boga, które przekracza granice racjonalności. Należy podkreślić, że Starzec był znakomitym przewodnikiem duchowym, który w rozumiały i uwzględniający uwarunkowania cywilizacyjne sposób pomagał zarówno mnichom, mniszkom, jak i świeckim w rozwiązywaniu różnorodnych problemów w drodze ku wieczności.

## BIBLIOGRAFIA

### ŹRÓDŁA

- Αγίου Παΐσιου του Αγιορείτου. Λογοι ζ': *Περι προσευχής*. Βασιλικά – Θεσσαλονίκης: Ιερόν Γυναικείον Ησυχαστήριον „Ευαγγελιστής Ιωάννης ο Θεολόγος”, 2020.
- Saint Paisios of Mount Athos. *Athonite Fathers and Athonite Matters*. Vasilika – Thessaloniki: Holy Hesychasterion „Evangelist John the Theologian”, 2016.
- Starzec Paisjusz Hagioryta. *Słowa. Tom VI: O modlitwie*, tłum. Jerzy Pańkowski *et al.* Hajnówka – Siemiatycze: Wydawnictwo „Bratczyk”, 2018.
- Święty Starzec Paisjusz Hagioryta. *O modlitwie*, tłum. Katarzyna Niczyporuk. Zaleszany: Żeński Dom Zakonny św. Wielkomęczennicy Katarzyny w Zaleszanach, 2022.

### OPRACOWANIA

- Christodoulos Priestmonk. *Elder Paisios of the Holy Mountain*. Mount Athos: Holy Mountain, 1998.
- Isaac Hieromonk. *Saint Paisios of Mount Athos*. Thessaloniki: The Holy Monastery of Saint Arsenios the Cappadocian, 2016.
- Paisios of Mount Athos. *Elder Paisios the Signs of the Times*. Mount Athos: Holy Mountain 2012.

### LITERATURA

- Abel (Popławski) abp. „Święta Pascha – Zmartwychwstanie Chrystusa”. W: *Prawosławie. Światło ze Wschodu*, red. Krzysztof Leśniewski, 269–284. Lublin: Wydawnictwo KUL 2009.
- Aerthayil, James. „Jesus prayer and stillness of heart”, *Journal of Dharma* 28, nr 4 (2003): 529–542.

- Ayo, Nicolas. *Gloria Patri: The History and Theology of the Lesser Doxology*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2007.
- Bazyli (Gondikakis), arch. *Hymn wejścia: Elementy doświadczenia liturgicznego sakramentu jedności w Prawosławiu*, tłum. Marek Ławreszuk. Białystok: Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku, 2015.
- Behm, Johann. „Metanoeo and metanoia in the NT”. W: *Theological Dictionary of the New Testament*, red. Gerhard Kittel i Gerhard Friedrich, 642–643. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1985.
- Bobrinskoy, Boris. *The Mystery of the Trinity. Trinitarian Experience and Vision in the Biblical and Patristic Tradition*, tłum. Anthony P. Gythiel. Crestwood: St Vladimirs Seminary Press, 1999.
- Bobrinskoy, Boris. *Życie liturgiczne*, tłum. Justyna Dembska, Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów PROMIC, 2004.
- Cieślík, Ireneusz. *Starcy pustyni Optyńskiej* (Kraków: Tyniec, 2012).
- Conomos, Dimitri. „Music as Prayer”. W: *The Life of Prayer on Mount Athos*, red. Douglas Dales i Graham Speake, 113–126. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – New York – Wien: Wien: Peter Lang, 2020.
- Deseille, Pierre P. „Le coeur dans la tradition spirituelle orthodoxe”. *Connaissance des Religions* 57–59 (1999): 35–46.
- Elisaïos, Archimandrite. „Worship and Prayer at an Athonite Monastery”. W: *The Life of Prayer on Mount Athos*, red. Douglas Dales i Graham Speake, 25–40. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – New York – Wien: Peter Lang, 2020.
- Ephraim of St Andrew’s Skete – Mount Athos, archimandrite. „Spiritual Fatherhood on the Holy Mountain”. W: *Spiritual Guidance on Mount Athos*, red. Graham Speake i Metropolitan Kallistos Ware, 17–24. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Wien: Peter Lang, 2015.
- Florovsky, Georges. „The Ever-Virgin Mother of God”. W: *Creation and Redemption*, 171–188. Belmont: Nordland Publishing Company, 1976.
- Gillet, Lev. „The Gift of Tears”, *Sobornost* 12 (1937): 5–10.
- Gillet, Lev. *The Jesus Prayer*. Crestwood: St Vladimir’s Seminary Press, 1987.
- Harakas, Stanley. S. *Przeżywanie Liturgii. Przewodnik po Boskiej Liturgii*, tłum. Włodzimierz Miśjuk. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2022.
- Iljin, Władimir Nikołajewicz. *Priepodobnyj Serafin Sarowskij*. Paris: YMCA-Press, 1925.
- Ioannikios (Kotsonis), archimandrite. *The Nous. Themes of the Philokalia 2*. Kayfalia – Thessaloniki: Holy Monastery of St Gregory Palamas, 1992.
- John (Maximovitch). *The Orthodox Veneration of Mary the Birthgiver of God*, tłum. Seraphim Rose, 21–68. Platina: Saint Herman of Alaska Brotherhood, 1978.
- Jungmann, Joseph. *The Place of Christ in Liturgical Prayer*, tłum. A. Peeler, New York: Liturgical Press, 1965.

- Kallistos (Ware). „Módlcie się nieustannie: ideał ustawicznej modlitwy we wschodnim monastycznym”. W: *Królestwo wnętrza*, tłum. Włodzimierz Misijuk, 113–128. Lublin: Prawosławna Diecezja Chełmska i Fundacja Dialogu Narodów, 2003.
- Kniazeff, Alexis. *Matka Boża w Kościele Prawosławnym*, tłum. Henryk Paprocki. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 1996.
- Larchet, Jean-Claude. *Terapia chorób duchowych: Wstęp do tradycji ascetycznej Kościoła prawosławnego* (Hajnówka: Wydawnictwo „Bratczyk”, 2016).
- Lazar (Puhalo). *Concerning Evil Spirits: The Orthodox Christian Teaching about the Nature and Activity of Satan and His Demons*. Dewdney: b.w., b.r.w.
- Leśniewski, Krzysztof. „Nie potrzebują lekarza zdrowi...”. *Hezychastyzna metoda uzdrawiania człowieka*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006.
- Leśniewski, Krzysztof. „Widzieć światłość. Światłość Boża w tradycji chrześcijaństwa wschodniego”, *Ethos* 30, nr 3/119 (2017): 43–58.
- Lind, Tore. *The Past is Always Present: The Revival of the Byzantine Musical Tradition at Mount Athos*. Lanham – Toronto – Plymouth: Scarecrow Press, 2012.
- Loch, Sydney. *Athos: The Holy Mountain*. New York: Facsimile Publisher, 1959.
- Lossky, Vladimir. „Darkness and Light in the Knowledge of God”. W: *In the Image And Likeness of God*, 13–29. Crestwood: St Vladimir’s Seminary Press, 1985.
- Lossky, Vladimir. *The Theology of Light in the Thought of St Gregory Palamas*, w: *In the Image and Likeness of God*, red. Vladimir Lossky, 45–69. Crestwood: St Vladimirs Seminary Press, 1985.
- Lot-Borodine, Myrrha. „Le Mystère du «don des larmes dans» l’Orient chrétien”. W: *La douloureuse Joie. Aperçus sur la prière personnelle de l’Orient Chrétien*, red. Olivier Clément, 131–195. Bégrolles-en-Mauges: b.m.w. 1974.
- Łoski, Włodzimierz. *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*, tłum. Maria Szczaniecka. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989.
- Merton, Thomas. „Le Mont Athos, république de la prière”. *Contacts* 12 (1960): 92–110.
- Meyendorff, John. „Theosis in the Eastern Christian Tradition”. W: *Christian Spirituality: Post-Reformation and Modern*, red. Louis Dupre i Don E. Saliers, 470–476. New York: Routledge & Kegan Paul, 1996.
- Meyendorff, John. *Święty Grzegorz Palamas i duchowość prawosławna*, tłum. Krzysztof Leśniewski. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 2005.
- Mień, Aleksander. *Sakrament, słowo, obrzęd. Prawosławna służba Boża*, tłum. Zbigniew Podgórzec. Łuków: Wydawnictwo „Sebaot”, 1992.
- Misijuk, Włodzimierz. *Przewodnictwo duchowe w monastycyzmie prawosławnym* (Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 2014).
- Mnich Kościoła Wschodniego. *Modlitwa Jezusowa*, tłum. Konstanty Górski. Kraków: Tyniec 1993.
- Oman, Doug i Joseph D. Driskill. „Holy Name Repetition as a Spiritual Exercise and Therapeutic Technique”. W: *Journal of Psychology and Christianity* 22, nr 1 (2003): 5–19.

- Russell, Norman. *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*. Oxford: OUP Oxford, 2004.
- Runciman, Steven. *Upadek Konstantynopola 1453*, tłum. Antoni Dębicki. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1994.
- Saszko, Irena. *Rozświetlona przez Światłość Trójstępczną: Relacja Theotokos do Osób Trójcy Przenajświętszej w tradycji liturgicznej Kościoła prawosławnego* (Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 2014).
- Schememann, Aleksander. *Eucharystia: Misterium Królestwa*, tłum. Andrzej Turczyński. Białystok: Orthdruk, 1997.
- Sherrard, Philip. *Athos the Mountain of Silence*. London: Oxford University Press, 1960.
- Theology as Doxology and Dialogue: The Essential Writings of Nikos Nissiotis*, red. Nicolaos Aspro-ulis i John Chrysavgis. Lanham – Boulder – New York – London: Fortress Academic, 2019.
- Ware, Kallistos. „Milczenie w modlitwie: znaczenie hezychii”. W: *Tam skarb twój, gdzie serce twoje*, red. Krzysztof Leśniewski i Włodzimierz Misijuk, 125–149. Lublin: Prawosławna Diecezja Chełmska i Fundacja Dialogu Narodów, 2011.
- Wasilij (Kriwoszejn). „Afon w duchownej żiznii prawosławnej Cerkwi”. *Bogosłowskiye Trudy* 36 (1996): 40–68.
- Winkler, Gabrielle. „The Jesus prayer as a spiritual path in Greek and Russian monasticism”. W: *Continuing quest for God*, 100–113. Collegeville: Liturgical Press, 1982.
- Wong, Joseph. „The Jesus Prayer and Inner Stillness”. *Religion East & West* 5 (2005): 85–97.
- Wyszesławcew, Boris P. *Serdce w chrześcijańskiej i indyjskiej mistyce*. Paryż: YMCA-Press, 1929.
- Zander, Valentine. *St Seraphim of Sarov*, Crestwood: St Vladimirs Seminary Press, 1975.
- Zizioulas, John D. *The Eucharistic Communion and the World*. London – New York: T&T Clark International, 2011.
- Zymaris, Philip. „The Sacraments of the Church: Basis of Spirituality, Building Blocks of the Kingdom”. W: *The Mystical Tradition of the Eastern Church. Studies in Patristics, Liturgy, and Practice*, red. Sergii Trostyansky i Jesse Gilbert, 145–167. Piscataway – NJ: Giorgias Press, 2019.

#### STAN CHWAŁY (ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΔΟΞΟΛΟΓΙΑΣ) WEDŁUG ŚW. PAISJUSZA HAGIORYTY

##### STRESZCZENIE

Celem artykułu jest analiza doksologicznego nauczania św. Paisjusza (tom „O modlitwie”), które ukierunkowuje wiernych na „stan chwały”, co stanowi odpowiedź na laicyzację. Metodą analizy tekstów źródłowych omówiono kolejno: wschodnią doksologię, warunki uwielbienia, ascezę oraz zjawisko niestworzonej światłości. Wykazano, że ów stan to dynamiczna droga wymagająca m.in. przemiany umysłu, dająca szansę zmysłowego doświadczenia Boga w doczesności.

**Słowa kluczowe:** św. Paisjusz Hagioryta; stan chwały; doksologia trynitarna; niestworzona światłość; hezychazm; przewodnictwo duchowe